এম কামালুদ্দিন আহমেদৰ কবিতা ‘চকা’ – এটি বিশ্লেষণ

Issue: Vol. IV, No. 1, May-July, 2025

ড° অসীম চুতীয়া

এম কামালুদ্দিন আহমেদৰ কবিতা ‘চকা’ত বিমূৰ্ত চিত্ৰকল্প আৰু উপমাৰ জৰিয়তে অস্তিত্ব, সময়, পৰিচয় আৰু জীৱনৰ অদম্য যাত্ৰাৰ গভীৰ ইংগিত আছে। কবিতাটোৰ আৰম্ভণিতে আছে ‘‘দুটা চকা’’ৰ উপমা, যিটোক একধৰণৰ পৰিসৰৰ ধাৰণা প্ৰকাশ কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে। চকা দুটা প্ৰথম অৱস্থাত সাধাৰণ বস্তু হিচাপে দেখা পাব পাৰে, কিন্তু সমগ্ৰ কবিতাটোত ইয়াৰ পুনৰাবৃত্তিমূলক উপস্থিতিয়ে তাৎপৰ্যপূৰ্ণ কৰি তুলিছে। চকা দুটা কেৱল যান্ত্ৰিক বা বস্তুগত নহয়; ই জীৱনৰ গতিশীলতাক সমান্তৰালভাৱে মূৰ্ত কৰি তোলে। প্ৰগতি, গতি আৰু পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰতীক হিচাপে ব্যাখ্যা কৰে, যিবোৰ সকলো মানুহৰ অভিজ্ঞতাৰ মাজত অন্তৰ্নিহিত হৈ থাকে।

এম কামালুদ্দিন আহমেদ

দুটা চকা ঘূৰি থকাৰ প্ৰতিচ্ছবিয়ে জীৱনচক্ৰটোৰ ধাৰণা দিয়ে। যেনেকৈ এটা চকা আগুৱাই যাবলৈ হ’লে ঘূৰি থাকিব লাগিব, তেনেকৈয়ে মানুহৰ জীৱনটোও অহৰহ গতিশীল, সময়ৰ গতিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হৈ থাকিব লাগিব। চকাটোক জীৱনৰ অভিজ্ঞতাৰ অনিবাৰ্যতা আৰু পুনৰাবৃত্তি দুয়োটাৰে প্ৰতীক হিচাপে চাব পাৰি। জন্ম, মৃত্যু আৰু পুনৰ্জন্মৰ চক্ৰৰ লগতে আমাৰ অস্তিত্বক গঢ় দিয়া দৈনন্দিন কাম-কাজবোৰ এই অবিৰত গতিবিধিত প্ৰতিফলিত হ’ব পাৰে। চকাবোৰ ৰৈ নাথাকে— অহৰহ আগুৱাই যোৱা সময়ৰ গতিবেগক মূৰ্ত কৰি, বিৰতিহীনভাৱে অদম্য শক্তিৰে গতি কৰি থাকে।

তদুপৰি চকা দুটাৰ কাষত ‘‘শৰত শেৱালি’’ৰ উল্লেখে জীৱনৰ ক্ষণস্থায়িত্বৰ ইংগিত দিছে। শৰত হৈছে ক্ষয় আৰু পৰিৱৰ্তনৰ সময়, সময়ৰ গতি, ভৌতিক শৰীৰৰ ক্ষয় আৰু শেষত মৃত্যুৰ অনিবাৰ্যতাৰ প্ৰতীক। শৰতত পুৱতি নিশা ফুলি উঠা শেৱালিবোৰে হয়তো ক্ষণস্থায়ী সৌন্দৰ্য আৰু

অস্তিত্বৰ অস্থায়িত্বক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। শৰতকালীন শেৱালিৰ দুটা চকাৰ পাৰ্শ্বক্ৰিয়াই সময়ৰ স্থায়ী, চক্ৰীয় প্ৰকৃতি আৰু ব্যক্তিগত জীৱনৰ ক্ষণস্থায়ী প্ৰকৃতিৰ মাজৰ উত্তেজনাক উজ্জ্বল কৰি তুলিছে।

অধিক ব্যক্তিগত অৰ্থত চকা দুটাই ব্যক্তিজনৰ জীৱনৰ যাত্ৰাক প্ৰতিনিধিত্ব কৰিব পাৰে। গতিৰ বাবে চকা যেনেকৈ প্ৰয়োজনীয়, তেনেকৈয়ে মানুহক জীৱনৰ মাজেৰে আগুৱাই লৈ যায় এক অহৰহ পৰিঘটনা আৰু অভিজ্ঞতাৰ সোঁতে। এই অভিজ্ঞতাবোৰ অৱশ্যে সদায় ভৱিষ্যদ্বাণীযোগ্য বা ৰৈখিক নহয়। সংগ্ৰামৰ সময়ত কবিতাটোত উল্লেখ থকাৰ দৰে এটা চকা ‘‘ভাঙি’’ যোৱাৰ দৰেই সময়ৰ চকাটোৱে বাধা, ভাঙন বা বিঘিনিৰ সন্মুখীন হ’ব পাৰে। গতিৰ এই বাধাই সংকট মুহূৰ্তৰ সংকেত দিয়ে, যেতিয়া ‘‘বাস্তৱে অধিক উজ্জ্বল ৰূপত ধৰা দিয়ে’’ — হয়তো ই অস্তিত্বৰ সাধাৰণ কোলাহল ভাঙি যোৱা স্পষ্টতা বা আলোকোজ্জ্বলতাৰ মুহূৰ্তৰ ইংগিত।

সময়ৰ ধাৰণাটোৱেই কবিতাটোৰ কেন্দ্ৰীয় বিষয়, কিয়নো ই চকাৰ অগ্ৰগতি আৰু সম্প্ৰসাৰণৰ দ্বাৰা কবিৰ জীৱনৰ গতিপথক গঢ় দিছে। সময় মানুহৰ অভিজ্ঞতাৰ শক্তি। কবিতাটোৱে বাস্তৱ অভিজ্ঞতাক সময়ে কেনেদৰে প্ৰভাৱিত কৰে সেই ইংগিত দিছে। চকা দুটাৰ অবিৰত গতিয়ে সময়ৰ অবিচলিত গতিৰ প্ৰতীক হিচাপে কাম কৰিছে আৰু ই ভাঙি যোৱাৰ ফলত সময়ৰ গতিৰ ফলত জীৱনৰ গতিপথত ব্যাঘাত বা স্থানান্তৰিত হ’ব পৰা ধৰণটোও প্ৰতিফলিত হয়।

কবিতাটোত ‘‘সময়ৰ টনা-আঁজোৰা’’ৰ প্ৰসংগ স্পষ্টকৈ উল্লেখ আছে। সময়ৰ গতি সদায় মসৃণ বা পোনপটীয়া নহয়। সময়ক অনিবাৰ্য পৰিৱৰ্তনৰ শক্তি হিচাপে আৰু সংগ্ৰামক সৃষ্টি কৰা শক্তি হিচাপে চিত্ৰিত কৰা হৈছে, দুয়োটাই ব্যক্তিক প্ৰায়ে অপ্ৰত্যাশিত দিশলৈ ঠেলি দিয়ে। চকা ভাঙি যোৱা মুহূৰ্তবোৰত কবিয়ে সময়ৰ স্বৰূপ আৰু ই কেনেকৈ শিক্ষা আৰু বেদনা দুয়োটাকে সৃষ্টি কৰিব পাৰে সেই বিষয়ে উনুকিয়াই দিছে। এই ধাৰণাটো ‘‘বাস্তৱে অধিক উজ্জ্বল ৰূপত ধৰা দিয়ে’’ এই শাৰীটোত সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে, যিয়ে জীৱনৰ সেই মুহূৰ্তবোৰক বুজাব পাৰে যেতিয়া সংগ্ৰামৰ জৰিয়তে সফলতাৰ বাট মুকলি হয়। সময় কেতিয়াবা অনিয়ন্ত্ৰিত হ’লেও জ্ঞান-প্ৰাপ্তিৰ উৎসও যে হ’ব পাৰে সেই উপলব্ধি আনি দিয়ে।

কবিতাটো চকাৰ দুটা ভৌতিক বৰ্ণনাৰ পৰা অধিক বিমূৰ্ত আৰু অতিবাস্তৱবাদী উপাদানলৈ স্থানান্তৰিত হোৱাৰ লগে লগে বাস্তৱৰ ধাৰণাটো ক্ৰমান্বয়ে জটিল হৈ পৰে। প্ৰথম অৱস্থাত স্পষ্ট আৰু যান্ত্ৰিক যেন লগা চকাবোৰে কবিতাটোক অতিবাস্তৱৰ মাজলৈ সোমাই যোৱাৰ লগে লগে ক্ৰমান্বয়ে নিজৰ সুনিৰ্দিষ্ট অৰ্থ হেৰুৱাই পেলায়। ‘‘দেহৰ চকা’’ৰ পৰা ‘‘চৰ্যাপদৰ গভীৰতাত লুকাই থকা চক্ৰ’’লৈ পৰিৱৰ্তনে দৈনন্দিন জীৱনৰ পৃষ্ঠৰ তলত নিহিত বাস্তৱৰ এক গভীৰ, আধ্যাত্মিক মাত্ৰাৰ ইংগিত দিয়ে। বাস্তৱৰ পৰা আধ্যাত্মিক ক্ষেত্ৰলৈ স্থানান্তৰিত হোৱাটোৱে মানুহৰ অস্তিত্বৰ দ্বৈত স্বভাৱৰ উদাহৰণ দাঙি ধৰে— ভৌতিক জগত আৰু চিন্তা, সপোন আৰু আৱেগৰ অস্পষ্ট জগতখনৰ মাজত আবদ্ধ হৈ ৰয়।

এইদৰে কবিতাটোৱে ইন্দ্ৰিয়ৰ জৰিয়তে অনুভৱ কৰা বাস্তৱক (দেহৰ ‘‘দুটা চকা’’) আৰু তৎক্ষণাৎ দৃশ্যমান হোৱাৰ বাহিৰত থকা আদৰ্শগত বা সপোনসদৃশ অস্তিত্বৰ ক্ষেত্ৰখনৰ মাজৰ উত্তেজনাত আলোকপাত কৰিছে। দেহৰ চকাবোৰ বিমূৰ্ত কিবা এটালৈ ‘‘ৰূপান্তৰিত’’ হোৱাৰ পৰা অনুমান কৰিব পাৰি যে উপলব্ধি নিজেই তৰল, আৰু ব্যক্তিৰ মনৰ অৱস্থা বা তেওঁলোকৰ আধ্যাত্মিক সচেতনতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বাস্তৱৰ প্ৰকৃতি স্থানান্তৰিত হ’ব পাৰে।

কবিতাটোত সপোনক এক অপৰিহাৰ্য উপাদান হিচাপে অন্তৰ্ভুক্ত কৰাটোৱে অচেতন মনটোৰ প্ৰতি গভীৰ আগ্ৰহ আৰু বাস্তৱক নতুন ৰূপ দিয়াৰ ক্ষমতাৰ ইংগিত দিয়ে। বাস্তৱৰ চকাবোৰে ‘‘সপোনত ঘূৰিবলৈ ধৰে’’ বাক্যাংশৰ পৰা সচেতন আৰু অচেতনৰ মাজৰ সীমা তৰল কৰি তোলে। সপোনৰ অৱস্থাই ভৌতিক জগতৰ বাধাৰ পৰা আঁতৰি যোৱাৰ অনুমতি দিয়ে, ব্যক্তিক দৈনন্দিন জীৱনৰ লৌকিক বাস্তৱতাক অতিক্ৰম কৰা ঠাইৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰিবলৈ সুযোগ দিয়ে।

সপোনৰ জগতখনত চকাবোৰক চিনাকি দিব নোৱাৰা আৰু বিমূৰ্ত বুলি ধৰি ল’লে ভৌতিক বাস্তৱতাৰ সাধাৰণ বাধাবোৰ সপোনৰ অৱস্থাত প্ৰযোজ্য নহয়। সপোনত প্ৰতীক আৰু বস্তুবোৰে নিজৰ চিনাকি আকৃতি আৰু অৰ্থ হেৰুৱাব পাৰে, ই অধিক তৰল হৈ পৰে আৰু ব্যাখ্যাতীত চেতনাৰ ইংগিত দিয়ে। সপোনৰ জগতখনে এই অৰ্থত ব্যক্তি মনৰ গভীৰ গুহাবোৰৰ সন্ধান কৰিবলৈ ইংগিত কৰে, য’ত পৰিচয়, স্মৃতি আৰু আৱেগ সকলোবোৰ প্ৰৱাহিত হৈ থাকে।

কবিতাটোৰ প্ৰেক্ষাপটত সপোন কেৱল পলায়ন বা কল্পনাৰ উৎস নহয়, বৰঞ্চ মানৱ অস্তিত্বৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ মাত্ৰা হিচাপে উপস্থাপন কৰা হৈছে, যিয়ে ব্যক্তিক নতুন আৰু পৰিৱৰ্তনশীল ধৰণেৰে নিজৰ বাস্তৱতাৰ সৈতে মুখামুখি হ’বলৈ আৰু জড়িত হ’বলৈ সুবিধা দিয়ে। সপোনৰ মাজেৰে ঘূৰি থকা ‘‘বাস্তৱৰ এই দুটা চকা’’ বাক্যাংশই মনটোৱে অভিজ্ঞতা, স্মৃতি আৰু আৱেগক সংযোগ কৰাৰ ধৰণটোক প্ৰতিনিধিত্ব কৰিব পাৰে, যাৰ ফলত একেলগে ব্যক্তিগত আৰু প্ৰতীকী দুয়োটা বাস্তৱতাৰ সৃষ্টি হয়।

কবিতাটোৱে বস্তুগত জগত আৰু সপোন জগতৰ মাজত গতি কৰাৰ লগে লগে পৰিৱৰ্তনৰ এটা অন্তৰ্নিহিত বিষয়বস্তুৰ আভাস দিছে। চকা দুটাই কেৱল সময়ৰ ভৌতিক গতিপথকে প্ৰতিনিধিত্ব নকৰে বৰঞ্চ কবিৰ গোটেই জীৱনজুৰি হোৱা পৰিৱৰ্তনৰ আভ্যন্তৰীণ প্ৰক্ৰিয়াকো প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। এটা চকা ভাঙি দেহৰ চকাটো অধিক বিমূৰ্ত ৰূপলৈ ৰূপান্তৰিত হোৱাটোৱে সময়ৰ গতিৰ সন্মুখত ব্যক্তিগত সংগ্ৰাম আৰু সম্ভাৱনাক উজ্জ্বল কৰি তুলিছে।

গাড়ীৰ চকাৰে খেলা শিশুৰ ছবিখনে নিৰ্দোষ ধেমালি আৰু জীৱনৰ প্ৰাৰম্ভিক পৰ্যায়টোক অৰ্থৱহ কৰি তুলিছে। ‘‘জনসমাগম শিশু উদ্যান’’ আৰু ‘‘উছৱৰ ভিৰ বজাৰ’’ দুয়োটাই এনে পৰিৱেশক সূচাইছে য’ত কবিৰ ব্যক্তিগত জীৱনৰ সমাজৰ সামূহিক অভিজ্ঞতা জড়িত হৈ আছে। শিশুৰ খেলা-ধূলা আৰু চকাবোৰৰ কংক্ৰিটৰ বস্তুৰ পৰা বিমূৰ্ত প্ৰতীকলৈ ৰূপান্তৰিত হোৱাৰ পৰা অনুমান কৰিব পাৰি যে সময়ৰ গতিশীল প্ৰক্ৰিয়াটো অনিবাৰ্য, তথাপি সেইবোৰ গভীৰভাৱে ব্যক্তিগত আৰু বিষয়ভিত্তিক অভিজ্ঞতাও।

শিশুৰ খেলনা আৰু চিনিব নোৱাৰা চকাবোৰে শৈশৱৰ নিৰ্দোষ পৃথিৱীখনৰ বিষয়ে অধিক জটিল কৰি তুলিছে। শিশুটিয়ে ডাঙৰ হৈ বাস্তৱৰ চকাৰ মাজেৰে পৃথিৱীখন অনুভৱ কৰাৰ লগে লগে কবিজনো যৌৱনৰ নিৰ্দোষতাত প্ৰাপ্তবয়স্কৰ কঠোৰ বাস্তৱতাৰ সৈতে মিলাই দিয়াৰ প্ৰত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হ’বলগীয়া হৈছে।

এম কামালুদ্দিন আহমেদৰ ‘চকা’ সময়, বাস্তৱ, পৰিচয়, আৰু ৰূপান্তৰৰ বিষয়বস্তু সামৰি লোৱা এক সমৃদ্ধশালী, বহুস্তৰীয় কবিতা। চকাৰ উপমাৰ জৰিয়তে কবিতাটোত জীৱনৰ চক্ৰীয় স্বৰূপ, সময়ৰ বিৰুদ্ধে সংগ্ৰাম, অস্তিত্বৰ ভৌতিকতাৰ মাজৰ তৰলতাক উপলব্ধি কৰা হৈছে। বাস্তৱ আৰু সপোন দুয়োটাতে ঘূৰি থকা চকাৰ প্ৰতিচ্ছবিখনে মানৱ অভিজ্ঞতাৰ গতিশীল, নিত্য পৰিৱৰ্তিত স্বভাৱৰ

প্ৰতীকক সূচাইছে। কবিতাটোৰ বিমূৰ্ত ভাষা আৰু অতিবাস্তৱ চিত্ৰকল্পই ইয়াক গভীৰভাৱে দাৰ্শনিক আৰু অন্তৰ্দৃষ্টিসম্পন্ন কৰি তুলিছে।

শেষত ক'ব পাৰি 'চকা' হৈছে জীৱনৰ গতি আৰু ৰূপান্তৰৰ এক অবিৰত যাত্ৰা, য'ত শৰীৰ আৰু মন দুয়োটা এক অবিৰত প্ৰৱাহৰ অৱস্থাত থাকে, আৰু য'ত বাস্তৱক গঢ় দিয়ে সময়, স্মৃতি আৰু উপলব্ধিৰ স্পষ্ট আৰু অস্পষ্ট দুয়োটা শক্তিয়ে।

চকা

এম কামালুদ্দিন আহমেদ

দুটা চকাই
মোক ঠেলি লৈ যায়।

শৰতৰ শেৱালিৰ ওপৰেদি
হাজাৰ প্ৰেমিক-প্ৰেমিকাৰ কাষেদি
শিশুবোৰৰ উচুপনি-কান্দোনৰ মাজেদি
দুটা চকু বাগৰি যায়
সপোনতে

বাস্তৱিকতে চকু দুটা গেৰেকণিত পোত যায়
শতাব্দীৰ বোকাত লেটি লৈ থাকে
মহানগৰৰ ভিৰৰ মাজেদি
ক্লেদ আৰু কদৰ্যৰ মাজেদি
সিহঁত পাৰ হৈ যায়।

সময়ৰ টনা আঁজোৰাত
কেতিয়াবা তাৰে চকা এটা ফুটে :
বাস্তৱে অধিক উজ্জ্বল ৰূপত ধৰা দিয়ে
বিশ্বস্ত হয় অধিকতৰ

দেহৰ চকা
কোনো এটা মুহূৰ্তত
চৰ্যাপদৰ গভীৰতাত লুকাই থকা চক্ৰলৈ
ৰূপান্তৰিত হয়।

শিশু এটাৰ খেলনা গাড়ীৰ চকা হয়
সি পৰিভ্ৰমণ কৰে
উছৱৰ ভিৰ বজাৰৰ জনসমাগম শিশু উদ্যান
চকা দুটা চিন-অচিন হয়
বিমূৰ্ত হয়
মোৰ ভৰি পথানত চিৎ হৈ পৰি থাকে
মই যেতিয়া শুই থাকোঁ।

বাস্তৱৰ এই চকা দুটা
সপোনত ঘূৰিবলৈ ধৰে
মোৰ প্ৰিয় অপ্ৰিয় সকলো ঠাইৰ ওপৰেদি।